

QOBILIYATLAR, TALANT VA ULARNING TABIIY SHARTLARI

Yusupbayeva Maftuna Muhiddin qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Jismoniy madaniyat fakulteti

Jismoniy madaniyat yo'nalishi talabasi

maftunayusufbayeva16032023@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17785403>

Annotatsiya: Maqolada qobiliyat va talant tushunchalarining ilmiy-falsafiy va psixologik mazmuni, ularning shakllanishiga ta'sir qiluvchi tabiiy-biologik hamda ijtimoiy-pedagogik omillar tahlil qilinadi. Irsiyat, nerv tizimi, temperament, neyrofiziologik jarayonlar, faoliyat va muhitning rivojlantiruvchi roli zamonaviy psixologik yondashuvlar asosida tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: qobiliyat, talant, iste'dod, irsiyat, temperament, individual farqlar, nerv tizimi, psixik jarayonlar.

Kirish

Insonning ma'lum sohaga oid muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning qobiliyatlariga bog'liq bo'lib, qobiliyatlar shaxsning faoliyati samaradorligini ta'minlovchi individual-psixologik xususiyatlar majmuasini anglatadi. Psixologiya fanida qobiliyatlar nafaqat tug'ma predispozitsiya, balki faoliyat jarayonida shakllanib boradigan dinamik tizim sifatida talqin qilinadi (Ananev, 2001). Talant esa qobiliyatlarning yuqori darajada namoyon bo'lishi bo'lib, ijodkorlik, o'ziga xoslik va murakkab vazifalarni hal etish qobiliyati bilan tavsiflanadi (Guilford, 1967). Ushbu maqolada qobiliyat va talantning tabiiy shartlari, ularning shakllanish mexanizmi hamda rivojlanish omillari ilmiy tahlil qilinadi.

Psixologiyada qobiliyat shaxsning ma'lum faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish imkonini beruvchi psixologik xususiyatlar majmuasi sifatida qaraladi (Leontev, 1975). Qobiliyatlar ikki guruhga bo'linadi:

Tafakkur, xotira, idrok, nutq, diqqat kabi barcha faoliyatlarga xos psixik sifatlar.

Muayyan faoliyatda namoyon bo'ladigan xususiyatlar: matematik, texnik, musiqiy, pedagogik, tasviriy, sport, til o'rganish va boshqalar.

Psixologlar ta'kidlaganidek, umumiy qobiliyatlar maxsus qobiliyatlarning rivoji uchun poydevor vazifasini bajaradi (Vigotskiy, 1983).

Talant — maxsus qobiliyatlarning yuqori darajada rivojlanishi natijasida shaxsning mazkur sohada yangilik yarata olishi va kreativ yondasha olishini ta'minlovchi sifatdir (Maslow, 1970). Talant quyidagi belgilar bilan ajralib turadi:

- Tez o'rganish qobiliyati
- Yangi g'oya va yechimlarni ilgari surish
- Faoliyatning ijodiy xarakterga ega bo'lishi
- Mustahkam motivatsiya
- O'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj

Freyd (1930) ijodkorlikni ichki motivlar bilan izohlasa, K. Rodjers (1954) talantni shaxsning erkin va ochiq rivojlanish imkoniyatiga bog'laydi.

Qobiliyatlarning shakllanishi murakkab biologik, psixologik va ijtimoiy omillar uyg'unligiga tayanadi.

Irsiyat shaxsning nerv tizimi xususiyatlari, temperament tipi, sezgi organlarining sezgirligi va psixik jarayonlar tezligi kabi muhim sifatlarni belgilaydi (Plomin et al., 2016). Genetik

predispozitsiya tayyor qobiliyat emas, balki uning rivoji uchun imkoniyat sifatida qaraladi. Bu imkoniyatning ro'yobga chiqishi muhit va tarbiyaga bog'liq.

Nerv tizimi qobiliyatlarning rivojlanish sur'ati va faoliyatdagi o'ziga xoslikni belgilovchi asosiy biologik omillardandir. Pavlov ta'kidlaganidek, nerv tizimi kuchli, muvozanatli yoki inert bo'lishi shaxsning psixik jarayonlar faolligiga bevosita ta'sir qiladi (Pavlov, 1951).

Masalan:

- **Kuchli va tezkor nerv tizimi** — musiqiy, sport va texnik qobiliyatlarda namoyon bo'ladi.
- **Muvozanatli nerv tizimi** — ilmiy-tadqiqot va analitik fikrlashga mos.

Temperament shaxsning psixik jarayonlari dinamikasini belgilab, qobiliyatlarning rivojlanish xarakteriga ta'sir qiladi.

- **Sangvinik** – tez o'rganadi, kreativ.
- **Flegmatik** – barqaror, tizimli faoliyatga mos.
- **Xolerik** – tashabbuskor, kuchli motivatsiyaga ega.
- **Melanxolik** – nozik sezgirlik talab etiladigan san'at yo'nalishlarida muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin.

Zamonaviy neyropsixologiya tadqiqotlariga ko'ra, qobiliyatlarning shakllanishida neyron tarmoqlarning rivoji, miya yarim sharlarining dominanti va axborot qayta ishlash tezligi hal qiluvchi rol o'ynaydi (Gazzaniga, 2009).

Masalan:

- Matematik fikrlash chap yarim shar faoliyati bilan ko'proq bog'liq.
- Musiqiy eshitish markazi miyaning o'ng yarim sharida faolroq.
-

Qobiliyat biologik omillarga bog'liq bo'lsa-da, uning haqiqiy rivoji ta'lim-tarbiya va faoliyat jarayonida yuzaga chiqadi.

Ijtimoiy muhitning ahamiyati

- Rivojlantiruvchi pedagogik muhit
- Oila tomonidan qo'llab-quvvatlash
- Ijodiy va intellektual imkoniyatlarning mavjudligi
- Motivatsiyalovchi o'qitish metodlari

Bronfenbrenner (1994) nazariyasiga ko'ra, shaxs qobiliyatlari mikromuhit, makromuhit va ijtimoiy tizimlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

Faoliyatning hal qiluvchi o'rni

Leontev (1977) ta'kidlaganidek, "qobiliyat faoliyat jarayonida shakllanadi". Mashq, trening, vazifalarni bajarish, malakalarni takomillashtirish qobiliyatlarni yuqori darajaga ko'taradi.

Misol:

- Musiqachining talanti – muntazam mashqlar mahsuli
- Sportchining yutuqlari – fiziologik imkoniyat + mehnat
- O'quvchining o'qishga qobiliyati – to'g'ri metodik yondashuv natijasi

Xulosa

Qobiliyat va talant insonning psixologik rivojlanishida asosiy o'rin tutuvchi murakkab tizimdir. Ularning shakllanishi irsiyat, nerv tizimi, temperament va neyrofiziologik jarayonlarga tayansa-da, haqiqiy rivojlanish ta'lim, tarbiya, muhit va faoliyat jarayonida ro'yobga chiqadi. Talant tug'ma predispozitsiya va mehnat uyg'unligida shakllanib, shaxsning ma'lum sohada yuqori

natijalarga erishishiga imkon yaratadi. Qobiliyatlarning rivojlanishi esa inson hayoti davomida davom etadigan dinamik jarayondir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Anan'ev, B. G. (2001). *Chelovek kak predmet poznaniya*. Moskva: Piter.
2. Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education*, 3, 37–43.
3. Freud, S. (1930). *Civilization and Its Discontents*. London: Hogarth Press.
4. Gazzaniga, M. (2009). *Cognitive Neuroscience*. MIT Press.
5. Guilford, J. P. (1967). *The Nature of Human Intelligence*. New York: McGraw-Hill.
6. Leontev, A. N. (1975). *Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost*. Moskva: Nauka.
7. Maslow, A. (1970). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row.
8. Pavlov, I. P. (1951). *Lectures on Conditioned Reflexes*. New York: International Publishers.
9. Plomin, R., DeFries, J., McClearn, G. (2016). *Behavioral Genetics*. Worth Publishers.
10. Vigotskiy, L. S. (1983). *Psixologiya rivojlanishining asosiy qonuniyatlari*. Moskva: Pedagogika.